

Tecâhülü'l-Ârif Sanatı ve Amaçları* The Art Purposes of Pretending Ignorance

Sedat TUNA

Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve
Belâgati Bilim Dalı

Asst. Prof., Gumushane University, Faculty of Theology, Department of
Arabic Language and Rhetoric, Gumushane/Turkey

tuna.sedat52@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5832-3724

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Aralık / December 2022

DOI: [10.53683/gifad.1177655](https://doi.org/10.53683/gifad.1177655)

Atıf / Citation: Tuna, Sedat. "Tecâhülü'l-Ârif Sanatı ve Amaçları / The Art Purposes of Pretending Ignorance". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 12/23 (Ocak/January 2023/1): 163-193

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Arap belâgatı meânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç ana ilim dalından oluşmaktadır. Arap belâgatının üç dalından biri olan bedî'in örnekleri bol miktarda Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde, peygamberin sözlerinde, Arap şiiri ve nesrinde bulunmaktadır. Tecâhülü'l-ârif, şiirde ya da nesirde bilinen bir konunun bilinmiyormuş gibi ifade edilmesidir. Sanatçı muhatabına bildiği konular hakkında güya konuyu bilmiyormuş gibi sorular sorarak sözüne incelik katar. Bu terimi ilk defa kullanan İbnü'l-Mu'tez'dir. Tecâhülü'l-ârif yerine bazen "İ'nât" terimi de kullanılmıştır. Bu sanat genellikle soru edatı kullanılarak yapılır. Bunun yanı sıra çoğunlukla teşbih (benzetme) ve mübâlağa (abartı) sanatlarıyla birlikte kullanılır. Ancak bu edebî sanatı teşbih ve mübâlağa sanatından ayıran ve sanat özelliği kazandıran yegâne özellik, şâirin şiirine kattığı heyecanın şiirinde ortaya çıkmasıdır. Tecâhülü'l-ârif sanatında kullanılan belli başlı on amaç vardır. Bu araştırmada, Arapça temel belâgat kitaplarından tecâhülü'l-ârif sanatının tarihi seyri, isimlendirilmesi, kullanım amaçları, amaçların kullanıldığı önemli ve meşhur Arap şiiri, nesri ve Kur'an âyetlerinden seçilen örneklere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili ve Belâgatı, Bedî; Tecâhülü'l-ârif, Mübalağa, İstiare.*

Abstract

Arabic rhetoric is composed of three fields, namely ma'ânî, bayân, al-badî'. Examples of Al-Badî' are abundant in the Qur'an verses, Prophet's hadiths and in Arabic poetry and prose. Pretending ignorance is used to express a known topic from an indifferent perspective. Examples of it are quite prevalent in the Qur'an verses, Prophet's hadiths and in Arabic poetry and prose. The first person to use the term is Ibn al-Mu'tazz. Occasionally, the term "al-I'nât" is used instead of pretending ignorance. This technique is frequently created by using askance. In addition, similitude and exaggeration usually accompany pretending ignorance. However, the only feature that distinguishes it from the others is the excitement that is revealed in the poem. Pretending ignorance has a certain set of ten purposes. In this research, historical development of pretending ignorance in Arabic rhetoric books, the naming of it, the purposes used by it and the use of these purposes in famous Arabic poetry, prose and Qur'an verses will be included.

Keywords: *Arabic Language and Rhetoric, Pretending Ignorance, Al- Badî', Hyperbole, İsti'ârah.*

Extended Summary

The word rhetoric, which means the said words are clear, examines the rules of speaking appropriately as a discipline, and consists of 3 subbranches: *ma'ânî*, *bayân*, *al-badî'*. Rhetoric became a very popular habit among Arabs in the Jahiliyyah Period and later, during the Islamic Period, in the Qur'an, Mohammad's quotes and Arabic prose. Examples of *al-badî'* which is one of the subbranches of rhetoric, are abundant in the Qur'an, Muhammad's quotes, Arabic poetry, and prose.

The word *al-badî'* means "inventing something without having a model" in the dictionary. However, as a literary term, *al-badî'* is the discipline that examines if the uttered words are perfect in pronunciation, logical in meaning, and are coherent throughout. The two words that form Pretending ignorance, which embellishes the meaning and is one of the subbranches of *al-badî'*, mean "not knowing, not recognizing, seemingly unaware" and "the one who knows". Pretending ignorance is the figure of speech that means "speaking about a topic as if not knowing about it on purpose". Since its examples are abundant in the Qur'an, al-Sakkākī named it "presenting the known facts as if they are unknown". The examples in the Qur'an are named "asking a question on purpose"; whereas the ones in prose and poetry are named pretending ignorance. Ibn al-Mu'tazz, who named this figure of speech for the first time, settled with pointing at it, without describing it and indicating its importance in rhetoric. After Ibn al-Mu'tazz discovered and named *badî'*, it grew like a snowball, passed through several stages, and continued its progress until now.

Pretending ignorance usually starts with "it is unbeknownst to me" and follows with "or is it?". The primary uses of pretending ignorance can be listed as the following: 1. Reprimand. Abraham, in Sûrah al-Anbiyâ, asked his father and tribe "what are these stone statues that you worship?". Although he knew what those statues are, he asked the question as if he didn't. 2. Overpraising. Poet likened his beloved's smile to the lightning's sparkles and a lamp's brightening light. 3. Discrediting enemies. Poet asks his enemy tribe "Does your tribe consist of men or women?" although he knew there are men and women together. 4. Extreme love for someone. Although Majnun knew his Layla was a human, he asked a herd of gazelle "Now tell me, is my beloved Layla a human or a gazelle?". 5. Directing someone to the right way. One of the best examples of this is Abraham inviting his tribe to acknowledge the truth. 6. Warning someone and relaxing them. Though Allah knew what happened, Allah asked Moses "What is it on your right hand?". There are

literary graces in such a question. The first grace is relaxing Moses by removing the fear in his heart. The second grace is pointing at the miracles Moses is going to realize with his staff. 7. Denial of knowledge. Although Arabs in the Jahiliyyah Period knew the compassionate name of Allah and used phrases accordingly in their poems, when they are commanded “worship the compassionate”, they denyingly replied “Who might that compassionate be?”. 8 Humiliating. The idea of no afterlife, no judgment day is nullified by a Qur’an verse using pretending ignorance and those who had such an idea were humiliated. 9. Sarcasm. Although Allah and Mohammad knew who was deviant and who was not, they asked in Sûrah Saba’ “Then, either one of us is on the right path or in an obvious state of deviance.” to ironize the state they are in and to make them think about the situation they are in. 10. Looking down on someone. Arabs in the Jahiliyyah Period committed three different blasphemies. They likened Allah to a child, then, they likened Allah to the so called “inferior of the two genders”. Later, they considered the child as an angel, which is the most precious creatures in Allah’s domain and thus, they insulted Allah. The Qur’an humiliated them by mentioning that these words are untrue.

To conclude, it is possible to mention that pretending ignorance has been commonly used to enrich the meaning since the Jahiliyyah Period to the present day and is *badî’* figure of speech.

Giriş

Bu araştırmanın konusu iki zıt anlam içeren Tecâhül ve ârif kelimelerinin oluşturduğu bir terkiptir. Tecâhül bilmemek, ârif ise bilme anlamına gelmektedir. Tecâhülü’l-ârif, belâgat dil ilimlerinden bir bölüm olan bedîî sanatlardan biridir.¹ Hafîb el-Kazvînî (öl. 739/1338) tecâhülü’l-ârif ’inde alt bölümünde yer aldığı belâgat terimi olan bedî’ ilmini belâgat ilminin üçüncü sanatı olarak inceleyerek “belâgatın meânî ve beyân bölümlerinden sonra gelen, manaya delâleti açık ve durumun gereğine uygun olan sözü lafız, ses ve anlam yönlerinden güzelleştiren usul ve becerileri (muhasinât) konu edinen bir ilim dalıdır”² şeklinde tarif etmiştir.

*Not: Bu makale 12.02.2022 tarihinde İSLARA ULUSLARARASI İSLAM ARAŞTIRMALARI KONGRESİNDE Online olarak sunulan “Bedî’ İlminde Bir İfade Biçimi: Tecâhülü’l-Ârif” isimli tebliğin genişletilmiş şeklidir.

¹ Ebû Ya’kûb Siraceddîn Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm* (Bağdat: Matbaatü Dâru’r-Risâle, 1402/1982), 667.

² Şemsüddîn Muhammed b. Muzaffer el-Halhâlî, *Miftâhu tellîsü’l-miftâh*, thk., Muhammed Hâşim Mahmûd (Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye Li’t-Turâs, 2006), 2/638.

Bedî' kelimesi farklı anlamlara gelen (بدع) fiilinden türemiştir. 'بدیع' sözlükte, "yeni, yeni icat edilen, ortaya çıkarılan şey, benzersiz yaratma"³ gibi anlamlara gelen bir terimdir. Bu fiilin iki temel anlam üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir:

1. Örneği ve benzeri olmaksızın bir şeyi ortaya çıkarmayı gösterir.

2. Şaşkınlık meydana getirecek düzeyde, garip ve daha önce olmayan yepyeni bir şeyi ortaya çıkarmayı gösterir.⁴

Özet olarak بدیع kelimesi sözlük manası yönünden, benzersiz ve örneği olmadan bir şeyi ortaya çıkarmayı ifade eder.⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de "O göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır."⁶, "O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O'nun bir eşi olmadığı hâlde, nasıl bir çocuğu olabilir? Hâlbuki her şeyi O yarattı. O, her şeyi hakkıyla bilendir."⁷ âyetlerinde geçen bedî' kelimesi temel anlamıyla ilintili olarak Allah'ın örneksiz ve modelsiz olarak yaratıcı olması anlamındadır ve Allah'ın isimlerinden (Esmâ-i Hüsnâ) birisidir.⁸

İlk kez bedî' ilmi kavramını kullanan ve temellendiren kişinin Câhiz (öl. 255/869) olduğu kabul edilmektedir. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* isimli eserinde belâgat, beyân ve fesahat ilimlerini izah etmiştir.

Muhadramûn şairlerinden birisi olan el-Eşheb b. Rumeyle'nin şiirinin bir mısrasında geçen:

وما خيرٌ كَفَّ لا تَنْوَأ بِسَاعِدِ هُمْ سَاعِدُ الدَّهْرِ الَّذِي يُتَقَى بِهِ

"Onlar sakınılması gereken durumlarda kavmin hamileridir ve yardım istenilen en hayırlı kişilerdir. Kavmin reisine yüklenilen sorumlulukları yerine getirmesine yardım etmekten de geri durmazlar."

³ Ahmed Matlûb, *Funûnün Belâğıyyetün el-beyân el-bedî* (Kuveyt: Dâru'l-Buhûsü'l- İlmîyye, 1395/1975), 1/378-388.

⁴ Zemahşerî, *Esâsü'l-belaga*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1419/1998), 1/49.

⁵ M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat* (İstanbul: Gökkuşbu, 2014), 153.

⁶ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/217.

⁷ el-Enâm 6/101.

⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûfî, *ed-Dürri'l-mensûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1433/2011), 3/614-615.

Şiirde geçen “ساعد الدهر”⁹ ifadesini ve bu ifadeye benzeyen sözleri râviler *bedî*’ olarak isimlendirmiştir. “Bedî’ sanatı Araplara ait bir özelliktir. Bu özellik Arapçanın diğer dillerden daha üstün olduğunun göstergelerinden biridir.”¹⁰ denilmiştir.

Belâgat ilminin bir kısmı olan bedî bir edebî sanat olarak üzerinde ilk çalışma başlatan, kurallarını ortaya koyan, ana başlıklarını tarif eden kişi hilâfeti sadece bir gün, bir gece süren Abbâsî Halifesi şair İbnü’l-Mu’tez’ dir ve eserinin ismi de *Kitâbü’l-bedî*’ dir.¹¹ İbnü’l-Mu’tez’ den önce bedî’ sanatları bir araya toplayıp açıklayan hiç kimse olmamıştır.¹² İbnü’l-Mu’tez “Bedî sanatı muhdes şairlerin ortaya koyduğu bir sanat değildir. Aksine bu sanatın Kur’an’da, Hz. Peygamber’in (a.s.) sözlerinde, Câhiliye Arap şiirinde ve hatta bedevîlerin konuşma dilinde kullanıldığını”¹³ kitabında birçok örnekler vererek açıklamıştır.

Teçâhülü’l-ârif sanatını ilk defa isimlendiren İbnü’l-Mu’tez, bu sanatın tarifini yapmadan, belâgat ilmindeki değerini belirtmeden sadece bu sanata işaret etmekle yetinmiş ve Züheyr b. Ebî Sülmâ’nın (öl. 609) inşâd ettiği şiirinin bir beytini örnek göstermiştir:

وَمَا أَدْرِي - وَسَوْفَ، إِخَالُ، أَدْرِي -
أَقَوْمُ آلِ حِصْنِ أُمِّ نِسَاءٍ¹⁴

“Bilmiyorum -zannediyorum- yakın gelecekte öğreneceğim.

*Hısn*¹⁵ halkı erkekler topluluğumu yoksa kadınlar topluluğu mu?”¹⁶

Ebû Sülmâ’nın Hısnogulları’nın erkek mi yoksa kadın mı olduğunu bilmemesi mümkün değildir. Şair Hısn halkının arasında erkeklerin var olduğunu bildiği hâlde hem soru edatını hem de “أم” ifadesini kullanarak

⁹ الدهر Kelimesiyle şair, methettiği kişinin ehlini, kavmini kastetmiştir. ساعد Yardım eden, omuz, kas gibi organları kastetmiştir. Şair الدهر kelimesini memdûhunu methetmek için kullanmıştır. Kavmin hamisi anlamındadır. Şiirde geçen bu ifade İstiare ve Belîğ teşbihtir.

¹⁰ Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü Hancî, 1418/1998), 4/55-56.

¹¹ Matlûb, *Funûnün Belâğiyetün el-beyân el-bedî*, 199-200.

¹² Mahmûd Ahmed Hasan el-Merâgî, *fi’l-belâgati’l-Arabiyye ilmi bedî* (Beyrut: Dâru’l-Ulûmî’l-Arabiyye, 1411), 12.

¹³ Ebü’l-Abbâs Abdullâh el-Mu’tez, *el-Bedî*’ (Beyrut: Müessesetü’s-Sekafiyye, 1433), 5.

¹⁴ Bu beyit alay etme ve muhatabın gözünü korkutma konusundandır.

¹⁵ Hısnogulları; Benî Kelb ve Kudâa kabilelerinden Hısn b. Kâb b. Abdullah b. Kinâne b. Bekr b. Avf’ tır.

¹⁶ Züheyr b. Ebû Sülmâ, *Divân Züheyr b. Ebî Sülmâ*, thk., Ali Hasan Fâûr (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1408/1988), 17.

bildiğini bilmezlikten gelerek kötülemede aşırıya kaçmıştır.¹⁷

İbnü'l-Mu'tez'in bedî' ilmini keşfetmesinden sonra bu ilim kartopu misali büyüyerek, birçok evreden geçerek günümüze kadar gelişimini sürdürmüştür. Ulemâ ve üdebâ bu ilmi geliştirmek, bölümlere ayırmak için adeta birbirleriyle yarışmışlar ve sanatsal yeteneklerine göre bu sanatın bölümlerini belirleyerek isimlendirmişlerdir.¹⁸

Ebû Hilâl el-Askerî'nin (öl. 400/1009) *Kitâbü's-sınâ'ateyn (el-kitâbe ve's-şir)* isimli eserinin en önemli özelliği müteahhirîn ulemânın daha sonra kapsamlı olarak açıkladıkları belâgat sanatının üç temel başlığı olan Meânî, Beyân ve Bedî' sanatları ilk defa ele alan kitap olmasıdır.¹⁹

Bedî' sanatı zaman içerisinde geçirdiği evrelerden sonra şu şekilde tarif edilmiştir: Durumun gereğine ve ifade ettiği manaya uygun ve aşikâr olmak şartıyla lafzî ve manevî bir takım edebî sanatlar kullanılarak söze güzellik katan metot ve kuralları içeren belagat sanatıdır.²⁰

Sekkâkî (öl. 626/1229), bedî' ilmi sanatlarını lafzî ve manevî olmak üzere iki ana başlık altında toplamıştır.²¹ Lafzî olanlar: Tecnîs, reddü'l-acz, secî, kalb, muvâzene ve tarsî. Manevî olanlar: Mutâbakat, mukâbele, müşâkele, mürâatü'n-nazîr, mübalağa, leff ü neşr, cem, tefrik, taksîm, ilhâm, te'kidül-medh bimâ yüşbihü'z-zem, te'kidü'z-zem bimâ yüşbihü'l-medh, taklîlü'l-lafz ve lâ-taklîlühü (icâz ve itnâb), istitbâ, iltifât ve sevku'l-ma'lûm mesâka gayrihî (tecâhül).²²

Tecâhülü'l-ârif sanatı konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında bu sanat dalı ile ilgili farklı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu konuda Türkçe kaleme alınan çalışmalara Ali Bulut'un *Belâgat-i Müyessere*, M. A. Yekta Saraç'ın, *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, Y. Fatih Akbaş'ın *Arapça Belâgat* isimli eserleri; Metin Parıldı'nın *Tecâhülü'l-Ârif: Kronolojik Geçmişi, Terimleşme Süreci*, Muhittin Eliaçık'ın *Belâgat Kitaplarında Tecâhül-i Ârif'in Tarif ve Tasnifi* ve Sedat Tuna'nın *Bedî' İlminde Bir İfade Biçimi: Tecâhülü'l-Ârif* isimli tebliği

¹⁷ Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, thk. Muhammed Mustafa Ramazan Süfiyye (Trablus: el-Münşetü'l-Âmme li'n-Neşr ve't-Tevzî ve'l-İlân, 1392/1983), 661.

¹⁸ Mu'tez, *el-Bedî'*, 6.

¹⁹ Merâgî, *Fi'l-belâgati'l-Arabiyye ilmi bedî'*, 16.

²⁰ Hatîb el-Kazvînî, et-Telhîs (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1904), 347.

²¹ Merâgî, *Fi'l-belâgati'l-Arabiyye ilmi bedî'*, 24.

²² Matlûb, *Funûnü'n Belâgıyyetiün el-beyân el-bedî'*, 223/215; Kazvînî, et-Telhîs, 347-429; İbn Ebî'l-İsbâ, *Bedî'u'l-Kurân*, thk. Muhammed Şerif (Beyrut: Nahdatü Mısır, 2008), 2/88.

örnek gösterilebilir.

Metin Parıldı makalesinde konunun hangi kaynakta nasıl ele alındığını kronolojik sırayla vermeye çalışmış; daha sonra da bu sanatın üslûbu ve amaçları hakkında kısa kısa bilgiler ve örnekler vermiştir. Muhittin Eliaçık da makalesinde Tecâhül-i Ârif'i sanatını belâgat kitaplarından mukayeseli incelemesini yaparak bu sanatın üslûb ve amacı hakkında örnekler vermeden müellifler tarafından zaman içerisinde yapılan tariflerine yer vermiştir.

Bu çalışmada ise hem klasik dönem hem modern dönem şiiirlerinden ve Kur'an âyetlerinden örneklere yer verilerek konuya farklı bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır.

1. Tecâhülü'l-Ârif

وأفتر عجباً تجاهلنا بيمعرفة قلنا أ برقٌ بدأ أم نغرُ مُبتسِمٌ²³

“Kendini beğenerek sırttı, bildiğimiz hâlde bilmezlikten geldik.

Dedik ki: Şimşek mi acaba görünen yoksa tebessüm edenin ön dişi mi?”²⁴

تجاهل kelimesi tefâ'ul formunda mastardır. Tefâ'ul formunun ifade ettiği manalardan biri de “bir işi yapıyormuş gibi görünmeyi ya da bir işi yalancıkta yapmayı yahut da kendinde olmayan herhangi bir şeyi sanki kendinde varmış gibi göstermesidir.” Görme engelli olmadığı hâlde hakkı görmemezlikten gelmek” ifadesinde olduğu gibi.²⁵

Tecâhül “جهل”, bilginin karşıt anlamlısıdır. Sözlükte “bilmemek, bilgisizlik, cahil olmak, ne yapacağını bilmemek” gibi anlamlara gelmektedir. “جهل” kökünden türetilen “تجاهل” kelimesi ise “bilineni bilmezlikten gelmek.”²⁶ anlamındadır. Ârif “عارف” kelimesi bilen anlamında bilgisizliğin zıddıdır.²⁷ Tecâhül ve ârif kelimelerinin bir arada

²³ Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, *Tercüme-i Hizânetü'l-Edeb*, thk. Mücahit Kaçar vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 134.

²⁴ Bura da şair gülme esnasında dişlerin görüleceğini bilmesine rağmen bilmezlikten gelerek gülerken sevgilinin ağzında görülen dişleri mi yoksa parlayan şimşek mi? diye sormaktadır. İşin özü bilir iken bilmezden gelmiştir.

²⁵ Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza, *et-Tirâzü'l-mütezzamin li-esrârî'l-belâga* (Kahire: Matbaatü'l-Muktatîf, 1332/1914), 3/80.

²⁶ İbrâhîm Enîs vd., *el-Mu'cemü'l-vasîf* (Kahire: Mektebü'ş-Şurûku'd-Devliyye, 2004),143.

²⁷ Enîs vd., *el-Mu'cemü'l-vasîf*, 595.

kullanılmasıyla oluşturulan tecâhülü'l-ârif “تجاهل العارف” terkibi ise “düz yazı veya şiir metninde anlam inceliği oluşturmak için herkesin bildiği bir gerçeği güya bilmiyormuş gibi söylemektir.”²⁸ Şeyh Galib’in (öl. 1213/1799) “Gel ârif ol ki marifet olsun tecâhülün.” mısraındaki sözü aslında bu bedî’ sanatın açıklaması niteliğindedir.²⁹

Tecâhül fiillerden gafil olmamak, hatasını affetmek, gerçek hakkında şek ve şüphenin olmaması durumudur. Bu betimlemenin en güzel şekilde ifade bulduğu âyet “(Ey Muhammed!) De ki: “Eğer Rahmân’ın bir çocuğu olsaydı, ona kulluk edenlerin ilki ben olurum.”³⁰” ve Ebü'l-Esved ed-Düelî’nin (öl. 69/688) şu şiiridir:

1- أُجِبُّ مُحَمَّدًا حُبًّا شَدِيدًا وَعَبَّاسًا وَحَمْرَةَ وَالْوَصِيَّةَا
2- فَإِنَّ يَلِكُ حُبُّهُمْ رُشْدًا أَصِيبَهُ وَفِيهِمْ أُسْوَةٌ إِنْ كَانَ عَيَّا

1. “Muhammed’i pek çok seviyorum Abbas’ı da Hamza’yı da ve Ali’yi de.

2. Eğer onları sevmek bir doğruluksa onu bulmuş oluyorum. Onlarda güzel örnekler vardır. Eğer bu bir haddi aşmak olsa da.”

Ebü'l-Esved ed-Düelî’nin bu şiiri Muâviye’ye ulaştığında ona bir elçi gönderdi. Elçiye “Ebü'l-Esved’e selam söyle ve bu şiiri hakkında beni bilgilendir.” dedi. O elçi, Ebü'l-Esved’e “Ehl-i beyt sevgisinde şüphe mi ettin” diye Muâviye sordu.” der. O da “Hayır vallahi.” dedikten sonra “De ki: “Siz göklerden ve yerden kim rızık verir?” De ki: “Allah. O hâlde, ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!”³¹ âyetini okuyarak ona de ki “Bunu haber veren o ikiden kimin doğru yolda veya sapık olduğunda şüphe içinde mi idi?” demiştir. Ebü'l-Esved onlara muhabbetin eksiksiz bir doğrulama olduğunda tereddüt etmemektedir. Onun amacı anlatımına belirsizlik, kapalılık kazandırmaktır.³²

İbnü'l-Mutez’den önce bu ifadeye en yakın ifadeyi kullanan Müberred (öl. 286/900) olmuştur. *el-Kâmil fi'l-edeb* isimli eserinde Abdullah b. Muâviye’nin:

28 *Dîvân*, Ebü'l-Esved ed-Düelî, thk. Muhammed Hasan Âl Yâsîn (Bağdat: Mektebetü'n-Nahda, 1384/1964), 73.

29 Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâğat*, 227.

30 ez-Zuhruf 43/89.

31 Sebe 34/24.

32 Ebî Muhammed el-Kâsım el-Ensârî, *el-Minza el-bedî' fi tahsîni esâliyyibi'l-bedî'*, thk. İlâl el-Gâzî (Rabat: Mektebetü'l-Me'ârif, 1401/1980), 276-277.

أَأَنْتَ أَجِي مَا لَمْ تُكُنْ لِي حَاجَةً³³

sözüne yorum yaparken bu ifade takrirdir³⁴ soru değildir demiştir. Bunun manası “senin kardeşliğine ihtiyacım olduğunda senin kardeşliğinden bir şey görmedim” demektir.

Yine âyette: “Allah, ‘Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara beni ve annemi Allah’tan başka iki tanrı bilin diye sen mi söyledin.”³⁵ Hz. Îsâ’nın böyle bir sözü söylemediğini Allah bilirken bu soruyu tecâhül yoluyla sorması tevbihtir, soru değildir. Bu âyette soru edatı takrir ifade etmektedir.³⁶ Allah Teâlâ Îsâ’nın kendisini ve annesini ilah edinmeleri konusunda insanlara bir şey söyleyip söylemediğini sormaktadır. Ancak buradaki soru edatı, bilinmeyen bir konuda bilgi alma amacıyla değil; böyle bir şeyi yapmadığını, yapmayacağını kendisine ikrar ettirip Îsâ’nın masum olduğunu ortaya çıkarma amacıyla kullanılmıştır. Aslında; “sen böyle bir sözü söylemedin” denilmekte ve bu çirkin fiili işleyenin, sonradan haktan ayrılan ümmeti olduğu ifade edilmektedir.³⁷ Yine aynı şekilde âyette “Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman.”³⁸ âyetinde sorulan soru kızlarını diri diri toprağa gömenlere sorulmuş bir sorudur.³⁹

Ebû Hilâl el-Askerî bu bedîi sanata “tecâhülül’l-ârif ve mezcü’ş-şek bi’l-yakîn” (şüphe ile kesin bilgiyi harmanlama) ismini vermiş ve tecâhülül’l-ârifin amacını “sözün anlamını daha fazla pekiştirmek için eklemelerin yapılması” şeklinde açıklamıştır.⁴⁰

Yahyâ b. Hamza (öl.749/1389), “tecâhülül’l-ârif sanatının ismini beyân ilmiyle uğraşan âlimlerin verdiğini ancak daha sonra da bedî’ ilmi sanatlarından bir sanat olarak değerlendirildiğini” nakletmiştir. Tecâhülül’l-ârif istiarenenin amaçlarındandır. Söz, bu sanat kullanılarak zirveye ulaşır ve fesahatte de en üstün makama konuşlanır.⁴¹

33 Müberred, *el-Kâmil fi’l-el-Kâmil fi’l-luğa ve’l-edeb*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhim (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1417/1997), 1/172.

34 Takrir “olayın kesinliğini belirtmek gayesiyle tecâhül yoluyla soruya başvurmak.” anlamındadır.

35 el-Mâide 5/116.

36 Müberred, *el-Kâmil fi’l-luğa ve’l-edeb*, 1/172.

37 Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, thk. Muhibbuddîn Ebû Sa’îd Gerhetî el-Amrî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1996), 2/ 132.

38 et-Tekvîr 81/8-9.

39 Müberred, *el-Kâmil fi’l-luğa ve’l-edeb*, 2/65.

40 Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü’s-Sînâateyn*, thk. Ali M. el-Bicâvî – M. Ebû’l-Fazl İbrâhim (Kahire: 1371/1952), 396-397.

41 Hamza, *et-Trâzü’l-mütezammin li-esrârî’l-belâga*, 3/80.

Sekkâkî, bu sanatı bedî' ilmi içinde zikretmiş ve örnekleri Kur'an'da var olduğu için "ben bu edebî sanata "tecâhülü'l-ârif" demeyi doğru bulmuyorum diyerek bu bedî' sanata "sevku'l-ma'lûm mesâka gayrihî" (Bilinenin bilinmiyormuş gibi sunulması) ismini vermiştir. Zürrumme'nin hızlı yürüyen devesini teşbih ederken inşâd ettiği (öl. 117/735) şu beytini örnek göstermiştir:

أَذَاكَ أَمْ تَمْشُ بِالْوَشِيِّ أَكْرَعُهُ مُسْفَعُ الْخَدِّ غَادٍ نَاشِعٌ شَبَبٌ⁴²

"Bu vahşi eşek mi benim deveme benziyor?

Yoksa ayakları alacalı sığır mı?"⁴³

Tecâhülü'l-ârif sanatına i'nât sanatı ismi de verilmiştir. İ'nât, Kur'an âyetlerine duyulan saygıdan dolayı yüce kitapta kullanılan tecâhülü'l-ârif sanatı için kullanılmıştır.⁴⁴

Sekkâkî'nin yaptığı tarife bakıldığında *lüzum-u mâ lâ yelzem* ifadesi belâgatçıların çoğunluğuna göre saygı ve edep yönünden i'nâttan daha üstündür. Belâgatçıların büyük bir kısmı *lüzum-u mâ lâ yelzem* ismini kullanmayı tercih etmiştir.⁴⁵

İbn Ebü'l-İsbâ' (öl. 654/1256), İbnü'l-Mût'ez'in tecâhülü'l-ârif dediğine diğerlerinin i'nât ismini verdiğini i'nâtın, lüzum-ı mâ lâ yelzem'in ve tecâhülü'l-ârif'in farklı sanatlar olduğunu belirttikten sonra⁴⁶ tecâhülü'l-ârifin "gerçekte bilinen bir şeyin sanki bilinmiyormuş gibi sorulmasıdır" demiştir. Sorulma sebebini ise sözünü övmeye, yermeye, sevgide, aşırılıkta, şaşkınlık ifadesinde, kınamada ya da uyarıda sözü zirveye çıkarmaktır"⁴⁷ şeklinde açıklamıştır.

Şiirde ya da nesirde tecâhülü'l-ârif sanatı genellikle " لا أدري، لم أدر " (bilmiyorum/bilmedim) ifadesiyle başlar ve teşbih, mübalağa ifade ederse bunun peşi sıra "إ" soru edatı "mi-mi" ya da "م" yoksa edatları kullanılır.

⁴² Ebü'l-Hâris Zürrumme Gaylân b. Ukbe b. Ma'dî b. Amr Adevî Kinânî Kahtânî, *Divan Zürrumme*, thk. Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 15-19.

⁴³ Ebü Ya'kûb Siraceddin Yusuf b. Ebü Bekr b. Muhammed Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm* (Bağdat: Matbaatü Dâru'r-Risâle, 1402/1982), 667.

⁴⁴ Necmeddin Ahmed b. İsmail el-Halebi İbnü'l-Esir, thk. Muhammed Zağlûl Sellâm, *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir* (İskenderiye: Münşeatü'l-Maârif, 1983), 208.

⁴⁵ Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahati'l-belâga ve tetavvüruha*, 38.

⁴⁶ Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahati'l-belâga ve tetavvüruha*, 38.

⁴⁷ İbn Ebü'l-İsbâ', *Tahrîrü't-tahbîr (fi sinâati's-şir ve'n-nesr ve beyâni icâzi'l-Kurân)* (Kahire: el-Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1383),135.

Bazen tek başına soru edatı kullanılır, şart kipi vurgulanır ya da diğer formatlardan da oluşabilir:

أمدیح أم هیجاء؟

قلت شعراً کئیس ئیدری

“Şiir inşâd ettim. Bilinmeyen.

Övgü müdür? Yoksa yergi midir?”⁴⁸

Tecâhülü’l-ârif sanatı istifham edatının kullanıldığı alandan daha geniştir. Çünkü o, bazen soru formatından başka bir formatta da gelebilir. Şu âyet bu ifadeye örnek olarak gösterilmiştir:⁴⁹ “Öyleyse sırât-ı müstakîm veya apaçık bir dalalette üzere olan ya biziz ya sizsiniz.”⁵⁰

Allah Teâlâ bu âyet-i kerime ile müşriklerin aslında kalpleriyle kendisinin varlığını kabul ettiklerini ancak kalplerindeki inat ve şirk takıntısının doğru olduğunu bildikleri halde hakkı söylemelerine mâni olduğu için ve Allah’ın kendilerinin rızkını verdiğini itiraf etmeleri halinde kendilerine “Neden size rızık verene ibadet etmiyor da rızık verme gücü olmayanı O’na tercih ediyorsunuz?!” deneceği için bunu söylemediklerine işaret etmektedir.⁵¹

1.2. Tecâhülü’l-Ârif Sanatının Belli Başlı Amaçları⁵²

Tecâhülü’l-ârif sanatının amaçları şu şekilde sıralanabilir:

1.2.1. Tevbih (Kınama Azarlama)

Bu nüktenin en meşhur örneklerinden biri şu mısradır:

كأنتك لم تجزع على ابن طريف⁵³

أيا شجر الخابور مالك مؤرقاً

“Ey Habur ağacı niçin yaprak açtın?

Sanki İbn Tarîf’e hiç üzülmemiş gibisin.”

Şair, şiirinin bu mısrasında bildiği bir gerçeği bilmezlikten gelmektedir. O da ağacın İbn Tarîf’e üzülmeceği gerçeğidir. Şairin benzetme edatı olan كَأَنَّ’yı şiirinde kullanması üzülmeye olgusunun

⁴⁸ Bâbertî, *Şerhu’t-telhîs*, 659-664.

⁴⁹ Sekkâkî, *Miftâhu’l-ülûm*, 667.

⁵⁰ es-Sebe 34/24.

⁵¹ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, çev. Heyet, Murat Sülün (ed.), (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 5/506.

⁵² Abdülmüteâl es-Saidî, Bugyetü’l-izah li-Telhisi’l-Miftah fi ulumi’l-belaga (Kahire: Mektebetü’l-Âdâb, 1999/1420), 4/59; Bâbertî, *Şerhu’t-telhîs*, 659-664; Sa’deddin et-Teftâzânî, *el-Mutavvel ala Telhîs* (İstanbul: el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, 1299), 443-445.

⁵³ Kazvîni, et-Telhîs, 386.

gerçekleşmeyeceğini bildiğindendir. Tevbihin delili ise مَالِكٌ مُؤْرِقًا ifadesidir.⁵⁴

Bu beyitte adı geçen İbn Tarîf (Velîd b. Tarîf) Hâricîler'in önde gelen simalarından birisidir. Hârûn er-Reşîd (öl. 193/809) Dönemi'nde devlete isyan etmiş ve isyan ettiği için öldürülmüştür. Bunun üzerine kız kardeşi Leylâ, İbn Tarîf için yazdığı mersiyede ağacın üzülmeceğini, hiçbir günahının olmadığını bilmektedir. Fakat bu durumu bilmezlikten gelerek ağaçların, taşların, her şeyin kardeşine olan üzüntüsüne ortak olmasını istemektedir.⁵⁵

Nâbiga ez-Zübyânî'nin (öl. 604) Gassânî hükümdarı en-Nu'mân b. el-Münzir (öl. 594) için inşâd ettiği mersiyesinde şöyle demektedir:

بكى حارث الجولان من فقد ربه وخوران منه موخش متضائلا⁵⁶

“Hârisü'l-cevlân efendisinin ölümüne ağladı.

Ve Havrân, Hârisü'l-cevlân'dan⁵⁷ daha ıssız daha zelildir.”

Zübeyr b. Avvâm (öl. 36/656) Cemel Vak'ası diye bilinen savaşın sonrasında Medine'ye dönmek için savaş alanını terk etti. Vâdissibâ' denilen yerde namaz kıldığı sırada şehit edildi.⁵⁸ Şehadet haberi Medine'ye ulaştığında Cerîr b. Atiyye (öl. 110/728) söylediği şiirinde şöyle demiştir:

لما أتى خبر الزبير تواضعت سور المدينة والجبال الحشع⁵⁹

“Zübeyr'in “şehadet” haberi geldiğinde.

Medine'yi çevreleyen sur ve alçakgönüllü dağlar tevazu göstererek boyun eğdi.”

Ahmed Şevkî⁶⁰ Mustafa Kâmil Paşa⁶¹ öldüğünde inşâd ettiği mersiyesinde onu metheder:

⁵⁴ Bâbertî, *Şerhu't-telhîs*, 660.

⁵⁵ Ali Bulut, *Belâgat-i Müyessera* (İstanbul: İFAV, 2020), 223.

⁵⁶ *Dîvân*, Nâbiga ez-Zübyânî, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 121.

⁵⁷ Hârisü'l-cevlân (Golan Tepesi) ve Havrân Şam'da meşhur iki dağ ismidir. İbn Side *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-azam*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2000), 7/552.

⁵⁸ Mehmet Efendioğlu, “Zübeyr b. Avvâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/522-524.

⁵⁹ *Dîvân'ı Cerîr bi-şerhi Muhammed b. Habîb*, thk. Nu'mân Muhammed Emîn b. Tâhâ (Kahire: Dâiratü'l Me'ârif, ts.), 57.

⁶⁰ Son dönemin meşhur şairlerinden birisidir. Emirü's-şuarâ olarak isimlendirilmiştir.

⁶¹ Mısırlı gazeteci, şair ve yazar.

- 1- يا خادِمَ الإسلامِ أَجْرُ مُجَاهِدٍ
فِي اللَّهِ مِنْ خُلْدٍ وَمِنْ رِضْوَانٍ
- 2- لَمَّا نُعِيَتْ إِلَى الْحِجَازِ مَشَى الْأَ
فِي الزَّائِرِينَ وَوَوَّعَ الْحَرَمَانَ
- 3- السِّكَّةُ الْكُبْرَى حِيَالَ رَبَّاهُمَا
مَنْكُوسَةُ الْأَعْلَامِ وَالْقُضْبَانِ⁶²

1. “Ey İslâm’ın hizmetkârı, mücahidin mükâfatı Allah’tan sonsuzluk ve hoşnutluktur.

2. Ölüm haberiniz Hicaz’a duyurulduğunda ziyaretçilere keder hâkim oldu; yoksunluğa ve dehşete kapıldılar.

3. Efendisinin huzurunda Büyük Demir Yolu⁶³ ters yüz olmuş bayraklar ve raylar gibi oldu.”

Şiirlerde olduğu gibi Kur’ân-ı Kerîm’de de tevbih farklı şekillerde ve farklı betimlemelerle bilineni sorarak uyarmak için kullanılmıştır. Allah’u Teâlâ müminlerin, isyankâr cehennem ehline söylediklerini hikâye ederek şöyle anlatmaktadır: “Herkes kazandığına karşılık bir rehindir. Ancak ahiret mutluluğuna eren kimseler başka. Onlar cennetlerdedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar⁶⁴ ve dönüp onlara şöyle derler: “Sizi Sakar’a (cehenneme) ne soktu?”⁶⁵ Onlar şöyle derler: “Biz namaz kılanlardan değildik.” “Batıla dalanlarla birlikte biz de daldık.” “Hesap, mükâfat ve ceza gününü de yalanlıyorduk.” “Nihayet ölüm bize gelip çattı.”⁶⁶

Âyetin başlangıcındaki soru sormanın amacı, o inanmayanları gerektiği gibi küçük düşürüp utandırmaktır. Anlamı, “Sizi cehennem en derin yerine hapseden sebep nedir?” şeklindedir.⁶⁷ Bu sözde hazf ve kısaltma vardır. Bu, Kur’an’ın mucizevî nazmının bir metot ve özelliğidir. – الحوض – batıl ve lüzumsuz şeylere dalmak, onları yapmaktır. “Peki, bunu bildikleri hâlde niye onlara soruyorlar?” Muhammed Tâhir İbn Âşûr soru sormalarının amacının: “Onları azarlamak ve yaptıklarına pişman etmektir.”⁶⁸ Zemahşerî

⁶² Ahmed Şevki, eş-Şevkiyyât (Birleşik Krallık: Müessesetü Hindâvî, 2020), 709.

⁶³ Hicaz demir yolu projesini desteklemesi kastedilmektedir.

⁶⁴ Burada sorulan soru mücrimlerin pişmanlıklarını artırmak ve kınamak içindir. Muhammed Ali es Sâbûnî, Safvetü’l-tefsîr (Beyrut: Dâru’l-Kur’ânî’l-Kerîm, 1402/1981), 480.

⁶⁵ Onların soru sorması onları uyarmak ve aşağılamak içindir. Hâlbuki soruyu soranlar onların cehenneme girme sebeplerini bilmekteydiler. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, el-Bahrü’l-muhîr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1431/2010), 10/338.

⁶⁶ el-Müddessir 74/38-47.

⁶⁷ Fahrüddîn er-Râzî, Tefsîr-i Kebîr, çev. Sadık Kılıç vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002), 22/274.

⁶⁸ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, et-Tahrîr ve’t-tenvîr mine’t-tefsîr (Tunus: Dâr et-Tunûsî, 1984), 29/327.

“Allah’ın bu olayı kitabında zikretmesi işitenlere öğüt olmasının da gayelerden biri olduğunu”⁶⁹ ifade etmiştir.

1.2.2. Övgüde Mübalağa

Buhtürî’nin (öl. 284/897) şu şiiri övgüde aşırıya kaçmaya verilen en güzel örneklerden biridir:

ألمع برق سرى أم ضوء مصباح
أم إبتسامتها بالمنظر الضاحي⁷⁰

“Şu etrafımda yayılan şimşek parıltısı mı yoksa lamba ışığı mı?

Yoksa alenen görünen sevgilinin yüzündeki tebessüm mü?”

Buhtürî’nin şiirinin bu mısraında hem “أ” soru edatını hem de “أم” atif edatını birlikte kullanması tecâhülü'l-ârif sanatıdır. Maşukunun tebessümünü yanan kandilin ışığına ve çakan şimşek şuasına benzetmesi ise övgüde aşırıya kaçmaktır.⁷¹

Buhtürî inşâd ettiği diğer bir şiirinde Ebâ Ca’fer Muhammed b. Ali el-Kummî’yi (öl. 290) metheder:

أمواهب هاتيك أم أنواء
هطل وأخذ ذلك أم إعطاء؟⁷²

“Karşılıksız olarak mı veriyorsun yoksa uzaklaştırıyor musun?

Bu sağanak yağın yağmur alıyor mu yoksa veriyor⁷³ mu?”

Buhtürî burada arkadaşının cömertliğini iri taneli sağanak hâlinde yağın yağmura benzetmiştir. Onun dağıttığı hediyelere bakan kişi hayrete düşer ve sağanak yağın yağmurla arkadaşının cömertliği arasında bir fark göremez. Arkadaşını övgüde aşırıya kaçması tecâhülü'l-ârif sanatıdır.⁷⁴

Buhtürî inşâd ettiği bir diğer şiirinde Abbâsî halifesi Mu’tez-Billâh’ı (öl. 255/869) methederken şöyle demektedir:

إذا نظرت الوفود إليه قالوا
أبدر الليل أم شمس النهار؟⁷⁵

⁶⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/1035-1036.

⁷⁰ Buhtürî, *Dîvân el-Buhtürî*, thk. Hasan Kâmil es-Sayrafî (Mısır: Dâru'l-Me’ârif, ts.), 442.

⁷¹ Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, 660.

⁷² Buhtürî, *Dîvân el-Buhtürî*, 20.

⁷³ İstemediği hâlde hak ettiğinden daha fazla hediyeler veriyor.

⁷⁴ Muhammed Sûyûfî es-Semîn, “Tecâhülü'l-ârif dirâseten belâgiyyeten (tarîhiyyen-fenniyyen)”. *Câmiu'l-Ezher*, 21 (1438/2017), 6362.

⁷⁵ Buhtürî, *Dîvân el-Buhtürî*, 930-938.

“Gelenler onun yüzüne baktıklarında birbirlerine sordular.

Dolunay mı daha parlak yoksa gündüzün güneşi mi?”

Zürümme (öl. 117/735) inşâd ettiği şiirinde sevdiğinin güzelliğini güneşin ilk ışıklarına benzeterek şiirini inşâd eder:

بَدَتْ مِثْلَ مِثْلِ قَرْنِ الشَّمْسِ فِي رَوْتِقِ الضُّحَى وَصَوْرُهَا أَوْ⁷⁶ أَنْتِ فِي الْعَيْنِ أَمْلَحُ⁷⁷

“Kuşluk vaktinde güneşin ilk doğduğu anki ihtişamlı görünüşününün tam aksine

Gözümde sen güneşten daha güzelsin.”

Safiyüddîn el-Hillî (öl. 749/1348) sevdiği kadını metheder:

يَا لَيْتَ شِعْرِي أَسْحَرَكَانَ حَبْكُمُ أَزَالَ عَقْلِي أَمْ ضَرَبَ مِنَ اللَّمَمِ⁷⁸

“Keşke bilseydim, aklımı başımdan alan bir sihir midir sizin sevginiz.

Yoksa bir çeşit delilikmi dir?”

Ebû Alî el-Kâdî el-Fâzıl Muhyiddîn’in (öl. 596/1200) el-Melikü’l -Âdil (adil hükümdar) Ebû Bekir b. Eyyûb’u methederken inşâd ettiği şu şiiri övgüde aşırılığa yine aynı şekilde iyi bir örnektir:

1- أَهْدِيهِ سَيْرٌ فِي الْمَجْدِ أَمْ سُورٌ وَهَدِيهِ أَنْجُمٌ فِي السَّعْدِ أَمْ غُرُرٌ

2- وَأَنْمُلُ أَمْ بِحَارٍ وَالسُّيُوفُ لَهَا مَوْجٌ وَإِفْرِنْدُهَا فِي لِحْيَتِهَا دُرٌّ

3- وَأَنْتِ فِي الْأَرْضِ أَمْ فَوْقَ السَّمَاءِ فَفِي يَمِينِكَ الْبَحْرُ أَمْ فِي وَجْهِكَ الْقَمَرُ

4- يُقْتَلُ الْبَدْرُ ثَرِيًّا أَنْتَ وَاطْئُهُ فَلِلثَّرَابِ عَلَيْهِ ذَلِكَ الْأَثَرُ

5- نَأَى بِهِ الْمُلْكُ حَتَّى قَبِلَ ذَا مَلَكٌ ذَنَا بِهِ الْجُودُ حَتَّى قَبِلَ ذَا بَشَرٍ⁷⁹

1. “Bu zafer yürüyüşü mü yoksa bir saygınlık mı? Bu eksikliği hissedilen geceleyin parlayan yıldızlar mı yoksa şans mı?”

2. Parmaklar mı yoksa denizler mi daha cömert? Ve elindeki kılıçların kalkıp inerken parlaklığı beyaz inciler gibidir.

3. Ve sen yeryüzünde mi yoksa gökyüzünde misin? Sağ elinizde deniz mi

⁷⁶ Burada بِنْ، أَوْ anlamındadır.

⁷⁷ Zürümme, *Dîvân Zürümme*, 49.

⁷⁸ *Dîvân*, Safiyüddîn el-Hillî (Beirut: Dâru Sâdır, ts.), 690.

⁷⁹ Abbâsî, *Meâhidü't-tensîs alâ şevâdidü'd-tensîs*, 3/160.

yoksa yüzünde ay mı vardır?

4. Dolunay, ayağını bastığın toprağı öper. Toprağın üzerinde dolunayın öpme izi vardır.

5. Krallık, onun kral olduğu söylenene dek ona uzaklaştırdı. Cömertlik ona yaklaştı ta ki insan olduğu söylenene dek.”

Fâzıl Muhyiddîn'in şu şiiri yine bu konuya iyi bir örneklik teşkil etmektedir:

ولا بلغَ السَّحَابَ ولا كرامةً	1- أهذى كَفَّهُ أمْ غوثُ غيْثٍ؟
ومَنْ للبرقِ فينا بالإقامة	2- وهذا بِشْرُهُ أمْ لَمْعُ برقٍ
ولا بلغتْ حوَادِثَهَا زحامة	3- وهذا الجيْشُ أمْ صَرْفُ اللَّيَالِي
يُصْرِفُ عَنْ عَزَمَتِهِ زمامه	4- وهذا الدَّهْرُ أمْ عبْدٌ لديه
إذا أمسى كُنُونِ أمْ فُلامه	5- وهذا نُصْلُ غمْدٍ أمْ هِلالٌ
فآثار الشفاوِ عليه شامة ⁸⁰	6- وهذا التُّرْبُ أمْ حَدٌّ لثَمْنَا

1. “Bu onun avucu mu yoksa yağan yağmur mu? Ne bulutlar ne de cömertlik ona ulaşabildi.

2. Bu iyi bir haber mi yoksa bir şimşek çakması mı? Ve kim şimşek için içimizde kalabilir?

3. Ve bu ordu mu yoksa geceleri geçirmek mi? Haberleri de kalabalıklara ulaşmadı.

4. Bu ebediyet mi yoksa onun kölesi mi? Kararlılığını başka yöne çeviren.

5. Bu bir kılıç kılıcı mı yoksa hilal mi? Gecelediğinde keskin kılıç ya da kesilmiş kelleler gibidir.

6. Bu toprak mı öptüğümüz yoksa yanak mı? Dudakların izleri onun yanaklarında bir bendir.”

Mütenebbî (öl. 354/965) Müsâvir b. Muhammed er-Rûmî'yi şiirinde bu sanatı kullanarak metheder:

أ مُسَاوِرٌ أمْ قَرْنُ شَمْسٍ هَذَا أمْ لَيْثٌ غَابٍ يَقْدُمُ الأَسْتَاذَا؟⁸¹

⁸⁰ Abbas, *Meâhidü't-tensîs alâ şevâdidü'd-tensîs*, 3/160.

⁸¹ Ebü'l-Alâ el-Maarî, *Şerhu divânı el-Mütenebbî*, thk. Muhammed Said el-Mevlevî (by. 1429/2008), 465.

“Müsâvir mi yoksa güneşin ilk doğduğu andaki parlaklığını daha güzel?

Ya da cesarete orman aslanı mı? Vezir’e⁸² doğru ilerleyen.”

Mütenebbî şiirinin bu mısrasında Memduh’unu güzellikte kuşluk vaktinde güneşin gözleri kamaştıran parlaklığına, cesarete ise orman aslanına benzetmiştir. Şair, tecâhülü’l-ârif sanatını kullanarak güzellik ve cesarete memdûhunu övmeye aşırıya kaçmıştır.

Mecnûn’un⁸³ Leylâ için söylediği şu şiir de övgüde aşırı gitmeye güzel bir örnektir:

1- أَقُولُ لِطَيْبٍ مَرٍّ بِي وَهُوَ رَائِعٌ
أَنْتَ أَوْ لَيْلَى فَقَالَ يُقَالُ
2- أَيَا شَبَةِ لَيْلَى إِنَّ لَيْلَى مَرِيضَةٌ
وَأَنْتَ صَحِيحٌ إِنَّ ذَا لَمُحَالٍ
3- فَاِذَا تَكُنْ لَيْلَى عَزَالًا بَعِينٍ
فَقَدْ أَشْبَهْتَهَا طَبِيبَةً وَعَزَالٌ⁸⁴

1. “Yanımdan geçen harika bir ceylana sen Leylâ’nın kardeşi misin?” diye soruyorum. O “Olabilir” diyor.⁸⁵

2. Ey Leylâ’ya benzeyen ceylan Leylâ hasta mı? Ve sen sağlıklısın bu ise elbette imkânsızdır.

3. Ancak, Leylâ’nın kendisi bir geyik olması mümkün değildir. Geyik ve ceylan ona benzedi.”⁸⁶

Buhtürî sevdiği kadın Rubâ’yı bu sanatı kullanarak ve aşırıya kaçarak metheder:

1- أَنْتِ دِيَارُ الْحَيِّ أَيُّهَا الرُّبَى الْ
أَنْبِقَةُ أَمْ دَارُ الْمَهَى وَالنَّعَائِمِ؟
2- وَسِرْبُ طِبَاءِ الْوَحْشِ هَذَا الَّذِي أَر
أَمَامَكَ أَمْ سِرْبُ الطِّبَاءِ النَّوَاعِمِ؟
3- وَأَدْمُعُنَا اللَّاتِي عَفَاكَ إِنْ سَجَامُ
وَأَبْلَاكَ أَمْ صَوْبُ الْغِيُوْتِ السَّوَاجِمِ?⁸⁷

⁸² استاذ kelimesi burada vezir anlamındadır.

⁸³ Kays b. Mülevvah el-Âmirî (öl.68/128) olduğu kabul edilen şairin lakabıdır. Leylâ’ya duyduğu aşk yüzünden aklını kaybetmesi sebebiyle kendisine takılan bu lakap sonraları isminin yerini almıştır. Leylâ ise aynı kabileye mensup ve bir rivayete göre Mecnûn’un amcasının kızı olan Leylâ bint Mehdî el-Âmiriyye’dir. İsmail Durmuş “Leylâ ve Mecnûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/162.

⁸⁴ *Dîvân*, Kays b. Mülevvah (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1430/1999) 67.

⁸⁵ Şair sevgilisi Leylayı ceylana benzetti. Her ikisi de güzellikte birdir.

⁸⁶ Sevgilinin güzelliğinin ceylanın güzelliğine ve sevimliliğine benzetilmesi Araplar arasında meşhurdur.

⁸⁷ *Dîvân*, el-Buhtürî, 1196-1997.

1. “Ey güzel Rubâ! Sen yaşayanların diyarından mısın yoksa deve kuşu ve yaban ineklerinin diyarından mısın?

2. Ve önünde gördüğüm vahşi antilop sürüsü mü yoksa uysal antilop sürüsü mü?

3. Gözlerimizden akan gözyaşlarımız senin başışlanman ve cesaretlenmen için mi yoksa sicim gibi yağan yağmurların yönelmesi mi?

1.2.3. Yermede (Zem) Mübalağa

Tecâhül-i ârif sanatı kullanılarak yergide aşırı gitmeye Cerîr b. Atıyye'nin Benî Teym b. Abdi Menâf'ı hicvettiği⁸⁸ şu şiiri güzel bir örnektir:

1- لَيْلًا الْعَالَمِينَ كِرَامًا تَيْمٍ وَسَيِّدُهُمْ وَإِنْ زَعَمُوا مَسُودًا؟

2- وَإِنَّكَ لَو لَقَيْتَ عَبِيدَتَيْمٍ وَتَيْمًا قُلْتَ أَيْهَمُ الْعَبِيدُ

3- أَرَى لَيْلًا يُخَالِفُهُ هَمَارٌ وَلُؤْمُ التَّيْمِ مَا اخْتَلَفَا جَدِيدُ

1.“Herkesin bildiği alçaklıkları Teym'in soyluğundandır ve onların efendileri lider olduklarını zannetseler bile.

2. Sen “Teym ve Teyme'nin kölesiyle karşılaştığında onlardan hangisi köledir?” diye sordun.⁸⁹

3. Gece gündüzü takip ettikçe Teym'in alçaklığının başlayan yeni günle tekrarladığını görüyorum.”

Mihyâr ed-Deylemî (öl. 428/1037) kalpteki aşk yarasını yermede aşırı giderek ve bu sanatı kullanarak şöyle dile getirir:

1- أَأَنْتِ أَمْرَتِ الْبَدْرَ أَنْ يَصْدَعَ الدُّجَى وَعَلَّمْتِ غَصْنَ الْبَانِ أَنْ يَتَمَيَّلَا؟

2- وَحَرَّمْتِ يَوْمَ الْبَيْنِ وَقْفَةَ سَاعَةٍ عَلَى عَاشِقٍ ظَنَّ الْوُدَاعَ مَحَلَّلَا؟

3- جَمَعْتِ عَلَيْهِ حُرْقَةَ الدَّمْعِ وَالْجَوِ وَمَا اجْتَمَعَ الدَّاءَانِ إِلَّا لِيَقْتَنَلَا⁹⁰

1.“Gecenin karanlığı yarması için dolunaya sen mi emir verdin ve ban ağacının dalına sarkmayı sen mi öğrettin?

2. Âşık'a iki gün arasındaki bir saat molayı sen mi yasakladın (çok gördün)? Vedalaşmayı ayrılık sanan bir sevgiliye.

3. İki hastalık; aşk yarası ve kara sevda sadece öldürmek için kalpte bir araya

⁸⁸ Dîvân'ı Cerîr bi-şerhi Muhammed b. Habîb, 318-332.

⁸⁹ Onların efendileriyle kölelerinin birbirinden ayırt edilememesi yermede mübalağadır.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, el-Messellü's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir, 210.

geldi.”

1.2.4. Sevgiden Dolayı Çılgına Dönmek

Emevî Dönemi'nin meşhur aşk şairi Ömer b. Ebû Rebîa'nın (öl.93/711) sevgilisi Hind için söylediği şu şiir sevgilisine aşkından dolayı çılgına döndüğünün iyi bir göstergesidir:

- 1- رَأَيْتُ بِجَنبِ الْحَيْفِ هِنْدًا فَرَأَيْتُ
لَهَا جَيْدٌ رِيمَ زَيْنَتَهُ الصَّرَائِمُ
- 2- نَظَرْتُ إِلَيْهَا بِالْمَحْصَبِ مِنْ مِيٍّ
وَلِي نَظَرٌ لَوْلَا التَّحْرُجُ عَارِمٌ
- 3- فَفُلْتُ أَشْمَسُ أُمَّ مَصَابِيخَ يَبْعَةَ
بَدَتْ لَكَ تَحْتَ السِّجْفِ أُمَّ أَنْتَ حَالِمٌ
- 4- مُهْمَمَةٌ غَرَاءُ صَفْرٌ وَشَاخِهَا
وَفِي الْمِرْطِ مِنْهَا أَهْيَلٌ مُتْرَاكِمٌ
- 5- بَعِيدَةٌ مَهْوَى الْفُرْطِ⁹¹ إِمَّا لَيُوفِ
أَبُوهَا وَإِمَّا عَبْدٌ شَمْسٍ وَهَاشِمٌ⁹²

1.“Hayf⁹³ tarafından Hind'i gördüm. Kum tepelerinin bitip fundalık ve yeşilliklerin başladığı yerde tıpkı beyaz ceylanın boynu gibi ince uzun boyunlu olarak gözüme güzel göründü.

2. Mina'dan Muhassab'a⁹⁴ bakar gibi ona baktım. Benim sana bakışım sanki bu makama yakışmayan art niyetli kişinin bakışı gibiydi.

3. Güneş misin yoksa yanan kilise kandillerinden biri misin? Örtünün gerisinden görünen senin yüzün mü yoksa silüetin mi? dedim.⁹⁵

4. Güzel ince boynuna bağladığım yeşil kuşak,⁹⁶ sanki küçük ceylanın boynuna bağlanmış; üzerindeki kalın elbise çökmüş kum tepeleri gibi.⁹⁷

5. Boynunun uzun olması ya babası Nevfel'e ya da Abdu Şems ve Hâşim'e benzediğindedir.”

İbnü'l-Mu'tez ihtiyarladığında geçip giden gençliğine üzülen ve hayıflanarak gençlik yıllarına özlemle şöyle seslenir:

⁹¹ Kulak memesi ile boyun arasındaki mesafe. *Boynuz uzun olmasından kinayedir. Araplar maşuklarını methederken boynu uzun ifadesini kullanmaları onların özelliklerinden bir özelliktir.*

⁹² *Dîvân*, Ömer b. Ebû Rebîa, nşr. Fâyiz Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1416/1996), 314.

⁹³ Hayf; Mina'ya yakın bir yer ismidir.

⁹⁴ Mekke ile Mina arasında bir yer. Hz. Âdem'in yeryüzüne indiği yer olarak bilinmektedir.

⁹⁵ Yoksa ey Hind senin yüzünün güzelliği bunların ötesinde bir şeydir. Şair, maşukunun yüzündeki güzelliğin güneşin sağtığı ışıktan ve yanan kandillerden yayılan ışıktan hiçbir farkının olmadığını söylemektedir.

⁹⁶ Yeşil kuşak sanki sarayların bahçelerini anımsatmaktadır.

⁹⁷ Kaba etlerini kastetti. Burada büyüklüğü, cömertliği kendinde topladığını ifade etmektedir.

- 1- كم ليلة عانقتُ فيها بدرها
حتى الصباح موستدا كفيه⁹⁸
- 2- مازلتُ أشربُ حمرة من ريقه
و تحيّي تُفحّتا خديه
- 3- وسكرتُ لا أدرى أمن خمر الهوى
أم كأسه أم فيه أم عينيه⁹⁹

1. “Kaç gece güzellikte dolunaya benzeyen sana sarılarak ve avuçlarını yastık yaparak sabahladım.

2. Tadı şaraba benzeyen tükürüğünden yudumlamaya ve güzellikte ve kırmızılıkta elmaya benzeyen yanaklarından öpmeye devam ettim.

3. Deliye dönmem, sarhoş olmam aşk sarhoşluğundan mı, yoksa şaraba benzeyen tükürüğünden mi yoksa bakışlarından mı? Bilemiyorum.”

Mütenebbî (öl. 354/965) arkadaşı Hâris’e sevdiği kadını sevgisinde çılgına dönmüş bir şekilde methederken şöyle demektedir:

- 1- أريفتُ أم ماء العمامة أم حمُر
بفِي بَرودٍ وهَوٍ في كيدي جمر
- 2- أذا الغصنُ أم ذا الدِعيصِ أم أنتِ فتنَةٌ
وَدَيَا الَّذِي قَبْلَهُ الْبَرَقُ أم نَعْرُ
- 3- رَأَتْ وَجَهَ مَنْ أهوى بِلَيْلٍ عَوَازِلِي
فَقُلْنَ نَرَى سَمَسًا وَمَا طَلَعَ الْفَجْرُ¹⁰⁰

1. “Ağızımdaki ferahlık senin güzel kokan tükürüğün mü yoksa saf ve temiz yağmur suyu mu yoksa şarap mı? Ve o ciğerimde akkor gibidir.

2. Sen önümde duran ağaç dalı mı yoksa kum tepelikleri mi yoksa cazibe merkezi misin? Öptüğüm şimşek parıltısı mı yoksa sevgilinin ağzı mı?

3. Beni kınayanların¹⁰¹ yanına aşkım, geceleyin güneş gibi parlayan bir yüzle çıktığında “Güneşi görüyoruz, henüz şafak sökmedi” dediler.”¹⁰²

Nâbîga ez-Zübyânî (öl.604) sevgilisi Nuam’ın güzelliğini gecenin karanlığını aydınlatan ışığa benzeterek methetmektedir:

⁹⁸İbnü'l-Mu'tez, gençken sevdiğinin koynunda yattığı gençliğini hatırlayarak gece sabaha kadar sevgilisinin koynunda yatmasını dolunayın güzelliğine, sevgilisinin tükürüğünü şarabın güzel tadına ve öptüğü yanağını da kırmızı elmaya benzetmektedir.

⁹⁹ el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'uteyn*, 397.

¹⁰⁰ Maarrî, *Şerhu dîvânı el-Mütenebbî*, 460.

¹⁰¹ Şair burada özellikle kınayanları zikretti. Çünkü onlar onun aşkına inanmamakta ısrar ediyorlardı.

¹⁰² Mütenebbî bu beyitlerinde teşbihle beraber farklı sorular sorarak aşkın çılgına döndüğünü göstermektedir.

- 1 - أَقُولُ وَالنَّجْمِ¹⁰³ قَدْ مَالَتْ أَوَاخِرُهُ إِلَى الْمَغِيبِ تَنَبَّتْ نَظْرَةً حَارًّا¹⁰⁴
- 2 - أَلْمَحَّةُ مِنْ سَنَا بَرِّقَ رَأَى بَصْرِي أَمْ وَجْهٌ نَعِيمٌ بَدَا لِي أَمْ سَنَا نَارِ
- 3 - بَلْ وَجْهٌ نَعِيمٌ بَدَا وَاللَّيْلُ مُعْتَكِرٌ فَلَاحٌ مِنْ بَيْنِ أَنْوَابٍ وَأَسْتَارِ¹⁰⁵

1. “Diyorum ki neredeyse gökteki Süreyya yıldızı kaybolacak¹⁰⁶ gün ağaracak Hâris’in silüeti karanlık geceyi aydınlattı.

2. Uzakta ufuklarda gördüğüm bir şimşek parıltısı mı yoksa Nuam’ın¹⁰⁷ yüzü mü bana göründü yoksa gönlümü parçalayan ateş topu mu?

3. Aksine, zifiri karanlıkta Nuam’ın yüzü göründü. Elbiselerin ve örtülerin gerisinden görünen parlayan yüzü gecenin karanlığını dağıttı.”¹⁰⁸

1.2.5. Muhatabın Gafletten Uyanması

Tecâhül-i ârif sanatının muhatabı gafletten uyandırması amacına en iyi örneklerinden biri de Hz. İbrâhim’in Allah’ın birliğini ispat etmek, onları gafletten uyandırmak için ortaya koyduğu delillerdir. Hz. İbrâhim doğru öncüllere dayalı aklî değerlendirmeler yaparak kavmini gerçeği tanımaya çağırmıştır:

“Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: “Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin ona ortak koştuğunuzdan ben korkmam; ancak Rabbimin bir şey dilemiş olması başka. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?”, “Allah’ın, size, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri ona ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden ne diye korkayım? Öyle ise iki taraftan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin.”¹⁰⁹

“Ben”, zatından korkulmaktan güvende olunan ve hiçbir şekilde zarar verme vasfı taşımayan bir şeyle, beni korkutmaya çalışmanızdan “nasıl

¹⁰³ Bura da yıldızdan maksat Süreyya yıldızıdır denilmiştir.

¹⁰⁴ حار; şairin arkadaşı Hâris’in ismidir.

¹⁰⁵ *Dîvân*, Nâbiga ez-Zübyânî, 202-203.

¹⁰⁶ Şair burada yolculuğa çıkmaya hazırlanan topluluğa sabahın yaklaştığını hatırlatıyor.

¹⁰⁷ نعیم Nâbiga’nın sevgilisinin ismidir. Bu isimde terhim yapmıştır. Sevgilisinin aslı ismi نعیم.

¹⁰⁸ Şair sevgilisinin şimşek gibi parıldayan güzel yüzünü bir anda gördüğünde hayrete kapılarak arkadaşı Hâris’e sanki şöyle diyor: Ya Hâris düşün ve kanaat getir. Ufukta uzaktan gördüğüm Num’un göz kamaştıran parıltısı mı yoksa onun yüzümü? Yoksa yanıp tutuşuran ateşin alevi mi? Tıpkı kalbimi tutuşturduğu ve gönlümü yaktığı gibi. Muhammed Ebû Mûsâ, *Kırâatün fi’l-edebe’l-kadîm* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1433/2012), 345-346.

¹⁰⁹ el-En’âm 6/80-81.

korkabilirim? Oysa” siz, bütün korkuların kendisine bağlı bulunduğu ‘şey’ den, yani ortaklıkları hususunda Allah’ın size hiçbir güçlü kanıt indirmedeği varlıkları ona ortak koşmanızdan “korkup çekinmiyorsunuz.” Allah’a ortak koşma, doğruluğu hakkında hiçbir delilin asla sahih kabul edilmeyeceği bir husustur.¹¹⁰

“Biz sadece şunu söyleriz: “Seni, ilâhlarımızdan biri fena çarpmış.”¹¹¹ Sadece bir kişi, büyük bir kalabalığa karşı: “Bana düşmanlık ve eziyet noktasında elinizden ne geliyorsa yapın, geri durmayın!” dediğinde, o kişinin bu sözü, sadece Allah Teâlâ’nın kendisini düşmanların vereceği eziyetlerden koruyup muhafaza edeceğine dair, ilâhî bir garanti içinde olduğu zaman söyleyebileceğini anlarız.¹¹²

1.2.6. Muhatabı Uyarma ve Korkusundan Soyutlama

Tecâhül-i ârif sanatının muhatabı korkusundan soyutlama amacının örneklerinden biri de “ey insan” hitabıyla özellikle belli bir kişiye veya bütün insanlara değil, sûrenin asıl konusu olan kıyamet, âhîret ve uhrevî yargılanma ve hesap vermeyi inkâr edenlere, bunu imkânsız görenlere hitap edilmektedir. Rab ismi ve bu ismin sıfatı olarak geçen kerîm, Cenâb-ı Hak’ın “cemal sıfatları” denilen ve kullarına yönelik lütufkârlığını ifade eden isim ve sıfatlarındandır. Bu sıfatların, insanın insan olarak varlık alanına çıkışındaki yaratıcı rolü dile getirilmekte; böylece insanın, hayatı boyunca her an yararlanmakta olduğu diğer bütün nimetlerden de önce bedensel ve zihni melekelerle donatılıp düzgün bir insan olarak dünyaya gelişini kendisine borçlu bulunduğu rabbi hakkında, saptırıcı tesirlere kapılarak yanlıya düşmesi, türlü şekillerde inkâr ve isyanlara boğulması eleştirilmektedir.¹¹³

“Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilemediği bir biçimde seni oluşturan cömert Rabbine karşı seni ne aldattı?”¹¹⁴ “Ey insan” buyruğu ile yüce Allah, ölümden sonra dirilişi inkâr edenlere hitap ederek uyarılmaktadır.¹¹⁵ Buna göre insana düşen görev, Allah’ın onu hayat sahibi olarak yaratıp yaşatarak kendisine cömertçe davranmasına, ona nice ihsanlarda bulunmasına aldanmamaktır. İnsana düşen, Allah’ın onu hayat sahibi olarak

¹¹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/686.

¹¹¹ Hûd 11/54.

¹¹² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 13/50.

¹¹³ Hayreddin Karaman, vd., *Kur’an Yolu Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 5/569-570.

¹¹⁴ el-İnfitâr 82/6-7-8.

¹¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/456.

yaratıp yaşatarak kendisine cömertçe davranmasına, ona nice ihsanlar-da bulunmasına aldanmamaktır. Öyle ki Allah'ın ona imkânlar bahşedip sorumlu tutmasının ardından, isyan edip üstün kılındığı nimeti inkâr etmekte ve ilk üstün kılınmanın verdiği aldanışla, Allah'ın sevapla ve cezanın terkiyle [yeniden] kendisine lütuf ve keremde bulunacağını ummaktadır. İşte bu, hikmet sınırının dışına taşan, yadırganacak bir şeydir. Çünkü Yüce olan Allah, kusurları örten *settâriül' uyûbtur*.¹¹⁶

Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Sabîh el-Kûfî (öl. 183/799) muhatabını Allah'ın her şeyi gördüğünü ve bildiğini hatırlatarak inşâd ettiği şiirinde uyarmıştır:

1- يَا كَاتِمَ الذَّنْبِ أَمَا تَسْتَجِي وَاللَّهُ فِي الْخَلْوَةِ رَائِيكَ

2- عَرَّكَ مِنْ رَبِّكَ إِمْهَالٌ وَسَتْرُهُ طَوْلٌ مَسَاوِيكَ

1. "Ey günahını saklayan kimse, utanmıyor musun? Tenhada sen yalnızken Allah senin ikincindir.

2. Rabbinin sana süre tanınması seni aldattı. Sen günah işlemeye devam ettikçe onun örtmesi de uzadı."¹¹⁷

Bu mısralarda hatayı itiraf vardır.¹¹⁸

Zünnûn el-Mısrî (öl. 245/859) bu bağlamda şöyle demektedir:

كَمْ مِنْ مَعْرُورٍ تَحْتِ السَّتْرِ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ

"Korunaklı yerde farkına varmadan (günah işleyen) nice kendini beğenmiş kimseler vardır."

Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed et-Temîmî el-Ebherî (öl. 375/986) şiirini amaç gütmeyen sorumsuzca bu dünyada yaşayan muhatabını bu olumsuz tavrından vazgeçmesi için uyarı amaçlı söylemiştir:

1- يَا مَنْ غَدَا فِي الْغَيْبِ وَالتَّيْبِ وَغَرَّهُ طَوْلُ تَمَادِيهِ

2- أَمْ لِي لَكَ اللَّهُ فَبَارِزْتَهُ وَلَمْ تَخَفْ غَيْبَ مَعَاصِيهِ

1. "Kendini beğenmekte ve (günah deryasında) başıboş gezinen, bu hâlinde devam et! Ey kendini aldatan!

¹¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/1190.

¹¹⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 18/456.

¹¹⁸ Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, 10/421.

2. Allah sana mühlet verdi, sen de ona savaş açtın ve Allah'a isyan etmenin sonucundan korkmadın."¹¹⁹

1.2.7. İnkâr ve Demagoji¹²⁰

Tecâhül-i ârif sanatının inkâr ve demagoji amacının kullanılmasına Câhiliye Dönemi Araçları Allah'ın Rahmân ismini bilmelerine ve şiirlerinde "Emrine boyun eğdik Allahım, boyun eğdik; sen Rahmân'sın!" ifadesini kullanmalarına¹²¹ rağmen "*Rahmâna secde edin*" denildiğinde müşriklerin, "*Rahmân da neymiş!*" diyerek bildiklerini inkâr edip bilmezden gelerek demagoji yapmalarına şu âyet güzel bir örnektir:

"Onlara, "*Rahmân'a secdeye kapanın denildiğinde "Rahmân da nedir?¹²² Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?" derler ve bu onların nefretini artırır.*"¹²³ ve bu sözlerini inkâr ve şaşkınlık üslûbuyla söylediler.¹²⁴ Adeta müşrikler birbirlerine; "Muhammed bize emretti diye" veya "Rahman denilen -ne olduğunu bilmediğimiz biri- bize emretti diye secde eder miyiz hiç?!" demektedirler.¹²⁵

1.2.8. Küçük Düşürme

İnkârcı insanların yapıp ettiklerinden hesaba çekilecekleri bir günün gelmeyeceği, evrenin sonsuz olduğu, sadece değişebileceği ama asla yok olmayacağı iddialarını ve aynı zamanda insanın varlığını anlamsız ve değersiz kabul edenleri¹²⁶ küçük düşürmesi tecâhül-i ârif sanatı kullanılmasına şu âyette örnektir:

"İnkâr edenler, "*Kıyamet bize gelmeyecektir*" dediler. De ki: "*Hayır, öyle değil, gaybı bilen Rabbime andolsun ki, Kıyamet size mutlaka gelecektir. Ne göklerde ve ne de yerde zerre ağırlığında bir şey bile O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa, hepsi apaçık bir kitaptadır.*"¹²⁷ "Hz. Peygamber (a.s.) Kureyşlilerin bildiği, tanıdığı bir kimseydi; âhiret hayatı için tekrar dirilmeye dair verdiği haberi de pekâlâ biliyorlardı. Buna rağmen, 'Her birinize ... haber veren bir adam gösterelim mi size!?' diyerek, onu tanınmayan biri gibi

¹¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kurân*, 18/457.

¹²⁰ Semîn, *Tecâhülü'l-ârif*, 6389.

¹²¹ Karaman, vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 4/134.

¹²² Rahmân'ı bildikleri halde bilmezlikten gelerek bu soruyu sordular. *Safvetü't-tefâsîr*, 2/368.

¹²³ el-Furkân 25/60

¹²⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kurân*, 12/596.

¹²⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/882.

¹²⁶ Karaman, vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 4/411-412.

¹²⁷ es-Sebe 34/3.

göstermeleri ve sanki bilinmeyen bir meselede, meçhul biri gösterilecekmiş gibi davranarak onu göstermeyi teklif etmelerinin anlamı nedir?" diye sorarsan şu karşılığı veririm: Bu söylem ile onu alaya almak ve küçümsemek istiyorlardı. Bu sebeple ona, durumu bilmezden gelinerek eğlenilecek ve alay edilecek biri gibi muamele ettiler.¹²⁸

1.2.9. Dokundurma (Ta'riz)

Kinayenin en ince ve en güzel çeşitlerinden biri de terkip ve cümlelerde görülen ta'riz olup ortaya ve genele ya da belli birine söylenen sözün bir ucunun (urz) bir başka kimseye veya şeye îmâ ve işaret yoluyla dokundurulmasıdır. Türkçe'de buna "iğneleme, dokundurma" gibi isimler de verilmiştir. Arap belâgatında ise bu tarz için kinâye-i ta'rîziyye, kinâye-i urziyye isimleri kullanılmıştır. Kur'an çeşitli amaçlara yönelik ta'riz ve kinaye örnekleriyle doludur.¹²⁹ Ta'riz ve kinayeyi ifade eden âyetlerden biri: (Ey Muhammed!) De ki: "Eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı, ona kulluk edenlerin ilki ben olurdum."¹³⁰ içinizden. Çocuğuna saygı göstermek de babaya saygı göstermektir.¹³¹

Diğer bir âyet ise: "O, gökten su indirdi; su, vadiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü. Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şey gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir."¹³²

Hak, suya ve cevhere, bâtil ise köpüğe ve cürufa benzetilmiştir. Su yerde kalır ve canlılara hayat verir, köpük ise sönüp gider, çerçöp de bir kenara atılır. Safılaşırılıp süs eşyası veya kap kacak yapmak için ateşte eritilen madenlerin üzerindeki cüruf da atılır. Sonuçta değersiz olan yok olup gider, değerli olan kalır. İşte hak karşısındaki bâtilin durumu da böyledir. Bâtil bir süre hakkın önüne geçmiş, yükselmiş gibi olsa da sonunda gerçek ortaya çıkar. Hak kalıcı, bâtil ise köpük ve cüruf gibi değersiz ve geçicidir.¹³³

Hassan b. Sabit'in şu beyti de bu türden bir amaç taşımaktadır:

أَهْجَوْهُ وَأَسْت لَهُ بِكُفٍّ فَشَرُّكُمْ لِحَيْرِكُمَا الْفِدَاءُ

¹²⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/472.

¹²⁹ İsmail Durmuş "Kinaye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/36-37.

¹³⁰ ez-Zuhruf 43/81.

¹³¹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl esraru't-te'vil*, 4/615.

¹³² er-Ra'd 13/17.

¹³³ Karaman, vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 3/282.

“Dengi olmadığın hâlde onu hiciv mi ediyorsun?

Kötü olanınız iyi olanınıza feda olsun!”¹³⁴

1.2.10. Muhatabı Küçümsemek (Tahakküm)¹³⁵

Müşrikler, aynı anda üç ayrı küfre düşmüşlerdir; öncelikle Allah’a çocuk nispet etmişler, sonra, ona iki cinsin ‘daha aşağı’ olanını nispet etmişler; üstelik nispet ettikleri bu çocuğu Allah katında en değerli kullar olan meleklerden saymışlar ve böylece onları hafife alıp hakarete bulunmuşlardır.¹³⁶ *“Onlar, Rahmân’ın kulları olan melekleri de dışı saydılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular? Onların (yalan) şahitlikleri yazılacak ve sorgulanacaklardır.”¹³⁷* Bu, onlarla alay etmek için olup sözlerini hiçbir bilgiye dayanmaksızın söylediklerini göstermektedir. Allah onları bunu bilmeye zorlamamış, onlar da bu konuya deliliyle ulaşmamışlar ve onu bilmeyi gerekli kılacak bir nakille öğrenmemişlerdir. Bilgi yollarından geriye yalnızca meleklerin yaratılışına şahitlik etmeleri kalmaktadır. Bu (olmayan) şahitlik hakkında ise kendilerine şu tehdit bildirilmiştir: Meleklerin dışı olduğuna dair *“şahitlikleri, ileride yazılacak ve sorguya çekilecekler!”¹³⁸*

Allah Teâlâ, *“Eğer onlara “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorarsan, elbette ... “Allah yarattı” derler”* buyurunca, onların bunu kabul etmelerine rağmen, Allah’ın kimi kullarını onun bir parçası saydıklarını anlatmıştır. Bundan maksat da onların akıllarının azlığına ve tutarsızlıklarına dikkat çekmektir.¹³⁹ Allah’ın onları yaratmasında hazır bulunup da onları dışı varlıklar olarak mı gördüler? Çünkü *“melekler Allah’ın kızlarıdır”* demeleri, onları görmelerini gerekli kılar. Âyette soru sorarak onların iddiaları boş çıkarılmış, bilgisizlikleri ifade edilmiş ve kendileriyle inceden inceye bir ironi yapılmıştır.¹⁴⁰

Sonuç

Tecâhülü'l-ârif, bir anlam inceliği ortaya koymak ya da nükte yapmak için bir şeyi bilmiyormuş görünerek şairin söz söylemesidir. İbnü'l-Mu'tez'in ilk defa sınırlarını belirlediği bedûi bir sanattır. İbnü'l-Mu'tez'i Ebû

¹³⁴ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 5/507-508.

¹³⁵ Semîn, *Tecâhülü'l-ârif*, 6395.

¹³⁶ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 6/ 22.

¹³⁷ ez-Zuhurf 43/19.

¹³⁸ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 6/ 22.

¹³⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 19/516.

¹⁴⁰ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl esraru't-te'vil*, 4/108-109.

Hilâl el-Askerî, Sekkâkî ve Hatîb el-Kazvînî gibi belâgat âlimleri takip etmiş, ancak tecâhülü'l-ârifin tarifinde ihtilaf etmişlerdir. Tecâhülü'l-ârif konusunda ilk söylenenler, tarifi ve belâgat ilmi yönünden değeri hakkındadır. Ebü'l-İsba' bedî' sanatı içinde tecâhülü'l-ârif'in belâgat yönünden amaçlarını vurgulayan ilk kişi olmuştur. Sekkâkî tecâhülü'l-ârif konusunu bedî' ilmi sanatları arasında değerlendirmiş ve bu sanatın misallerinin Kur'ân-ı Kerîm'de de bulunması sebebiyle tecâhül ifadesini edebe uygun görmemiş ve bu sanata "sevku'l-ma 'lûm mesâka gayrihî" (bilinenin bilinmiyormuş gibi sunulması) ismini kullanmıştır. Ancak bu isimlendirme sözün değil sözü söyleyenin sıfatını ifade etmektedir. Bundan dolayı İbnü'l-Mu'tez'in tecâhülü'l-ârif diye isimlendirmesi belâgatçılar tarafından kabul görmüş ve günümüze kadar da kullanılmaya devam etmiştir. Tecâhülü'l-ârif genellikle soru edatları ya da mübalağa sanatın kullanılarak oluşturulur. Bu sanatta soru edatı kullanımı yaygındır. Ayrıca bu sanatın teşbihle birlikte kullanılması da sık görülen bir durumdur. Bu çalışmada tecâhülü'l-ârif sanatı hakkında tespit etmeye çalıştığımız belli başlıca kullanım amaçları çerçevesinde geçmişten günümüze yaygın olarak kullanılagelen ve gelecekte de kullanılacak bir bedîi sanat olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

- Abbâsî, Abdürrahîm. *Me'âhidü't-tensîs 'alâ şevâhidi't-Telhîs*. 4 Cilt. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1367/1947.
- Bulut, Ali. *Belâgat-i Müyesserâ*. 9. Basım. İstanbul: İFAV, 2020.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-tebeyyîn*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Hancî, 7. Basım, 1418/1998.
- Dîvân'ı Cerîr bi-şerhi Muhammed b. Habîb*. thk. Nu'mân Muhammed Emîn b. Tâhâ (Kahire: Dâiratü'l Me'ârif, 3. Basım, ts.
- Durmuş, İsmail. "Kinaye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- ed-Düelî, Ebû'l-Esved. *Dîvân*. thk. Muhammed Hasan Âl Yâsîn. Bağdat: Mektebetü'n-Nahda, 2. Basım, 1384/1964.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbü's-sinâ'ateyn*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1. Basım, 1371/1952.
- el-Bağdadi, Ebû Tâhir Muhammed b. Haydar. *Kânûnü'l-belâğa*. thk. Muhammed Gayyâd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- el-Buhtürî. *Dîvân el-Buhtürî*. thk. Hasan Kâmil es-Sayrafî. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- el-Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahrü'l-muhît*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431/2010.
- el-Ensârî, Ebî Muhammed el-Kâsım. *el-Minza el-bedî fi tahsîni esâlîybi'l-bedî*. thk. İlâl el-Gâzî. Rabat: Mektebetü'l-Me'ârif, 1. Basım, 1401/1980.
- el-Halhâlî, Şemsüddîn Muhammed b. Muzaffer. *Miftâhu telhîsü'l-miftâh*. 2. Cilt. thk. Muhammed Hâşim Mahmûd. Kahire: el-Mektebetü'l Ezheriyye Li't-Turâs, 1. Basım, 2006.
- el-Hamevî, İbn Hicce. *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb (el-Bedî'iyye'nin şerhi)*. 5 Cilt. thk. Kevkeb Reyâb. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1425/2005.
- el-Hillî, Safiyyüddîn. *Dîvân*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- el-Kazvînî, Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahmân. *et-Telhîs*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1904.
- el-Maarî, Ebû'l-Alâ. *Şerhu dîvân-ı el-Mütenebbî*. 3 Cilt. Thk. Muhammed Said el-Mevlevî. by., 1. Basım, 1429/2008.
- el-Merâgî, Mahmûd Ahmed Hasan. *Fi'l-belâgati'l-Arabiyye ilmi bedî*. Beyrut: Dâru'l-Ulûmi'l-Arabiyye, 1411.
- Enîs, İbrâhîm vd.. *el-Mu'cemü'l-vasît*. Kahire: Mektebü'ş-Şurûku'd-Devliyye, 2004.

- er-Râzî, Fahrüddîn. *Tefsîr-i Kebîr*. 23 Cilt. çev. Sadık Kılıç vd.. İstanbul: Huzur Yayınevi, 1. Basım, 2002.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 4. Basım, 1402/1981.
- es-Semîn, Muhammed Sûyîfî. "Tecâhülü'l-ârif, dirâseten belâğıyyeten (tarîhiyyen-fenniyyen)". *Câmiu'l-Ezher*, 21 (1438/2017), 6271-6407.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî *ed-Dürri'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr,1433/2011.
- et-Tebrîzî, el-Hatîb. *el-Kâfi fi'l-'arûz ve'l-kavâfi*. thk. Hassânî Hasan Abdullah. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 3. Basım, 1415/1994.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. *Fahreddin er-Râzî, Nihâyetü'l-îcâz fi dirâyeti'l-i'câz'ının Tahkikli Neşri Ve Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Belagat Alanındaki Eserleriyle Mukayesesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hamza, Müeyyed-Billâh Yahyâ. *et-Tırâzü'l-mütezammin li-esrâri'l-belâga*. 3 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Muktatîf, 1332/1914.
- Hassân b. Sâbit, *Dîvân*, thk. Abd Ali .Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım,1414/1994.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâr et-Tunûsî, 1984.
- İbn Ebü'l- İsbâ. *Bedî' u'l-Kur'ân*. 2 Cilt. thk. Muhammed Şerif. Beyrut: Nahdatü Mısır, 2008.
- İbn Ebü'l-İsbâ. *Tahrîrü't-tahbîr (fi snâ'ati's-şi'r ve'n-nesr ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân)*. Kahire: el-Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslamiyye, 1383.
- İbn Mutez, Ebü'l-Abbâs Abdullâh. *el-Bedî*. Beyrut: Müessesetü's-Sekafiyye, 1433.
- İbn Sîde. *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*. 11 Cilt. thk. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l İlmiyye, 1421/2000.
- İbnü'l-Esir, Necmeddin Ahmed b. İsmail el-Halebi. *el-Messeli's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. thk. Muhammed Zağlûl Sellâm. İskenderiye: Münşetü'l-Maârif, 1983.
- Kahtânî, Ebü'l-Hâris Zürrumme Gaylân b. Ukbe b. Ma'dî b. Amr Adevî Kinânî. *Dîvân Zürrumme*. thk. Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1995.
- Karaman, Hayrettin vd.. *Kur'an Yolu Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

- Kılıçlı, Mustafa. "Hillî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/41. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kur'an-ı Kerim Meâli. çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Matlûb, Ahmed. *Funûnün Belâgiyyetün el-beyân el-bedî*. 3 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Buhûsü'l-İlmiyye, 1. Basım 1395/1975.
- Muhammed Abdurrahman, *Dirâsâtü'n-menheciiyyetün fi ilmi'l-bedî*. Kahire: Câmiatü Ezher, 1414.
- Muhammed Ebû Mûsâ, *Kırâatün fi'l-edebi'l-kadîm*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1433/2012.
- Mûsa, Ahmed İbrâhim. *es-Sabku'l-bedî fi'l-lugati'l-Arabî*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1388/1969.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr Ezdî Sümâlî. *el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb*. 4 Cilt. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 3. Basım, 1417/1997.
- Mülevvah, Kays. *Dîvân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430/1999.
- Münkız, Üsâme. *el-Bedî' fi nakdi's-şi'r*. thk. Ahmed Bedevî-Hamîd Abdülmecîd. Kahire: y.y., 1380/1960.
- Nâbiga ez-Zübyânî, *Dîvân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım, 2002/203.
- Ömer b. Ebû Rebîa, *Dîvân*, nşr. Fâyiz Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, ts.
- Örs, Derya. "Vatvât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/573-574. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Saraç, M. A. Yekte. *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâğat*. İstanbul: Gökkuşbu, 12. Basım, 2014.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed. *Miftâhu'l-'ulûm*. Bağdat: Matbaatü Dâru'r-Risâle, 1402/1982.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahru'l-ulûm*. thk. Muhibbuddîn Ebû Sa'îd Gerhetî el-Amrî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Sülmâ, Züheyr b. Ebû. *Dîvân Züheyr b. Ebî Sülmâ*. thk. Ali Hasan Fâûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1408/1988.
- Uşşâkî, Abdullah Salâhaddîn-i. *Tercüme-i Hizânetü'l-Edeb*. thk. Mücahit Kaçar vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2020.
- Zemaşerî, *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.